

HET GEVAAR VAN HAAR

Anneke Smelik

01. Bless, *Fur Wig*, 1996

Het Duitse duo Desire Heiss en Ines Kaag vormt het modelabel Bless, dat zich beweegt op de grens van mode en kunst. In 1996 ontwierpen Heiss en Kaag hun eerste pruik van bont, de *Fur Wig*. De modeontwerper Martin Margiela vroeg Bless om verschillende pruiken voor zijn modeshow te leveren. De grap is hier dat bij mensen het hoofdhaar en lichaamshaar sterk verschillen, terwijl dieren alleen één soort vacht hebben. Deze vacht verwerken mensen tot bont. Door nu dat bont als haar op het hoofd te zetten, verlegt Bless de grenzen tussen hoofd- en lichaamshaar, en tussen het menselijke en het dierlijke haar.

02. Meret Oppenheim, *Object (Le Déjeuner en fourrure)*, 1936

Dit surrealistische object, een ontbijtstel bestaande uit een kop-en-schotel en een lepel, beide met bont bekled, maakt een bizarre onmogelijkheid tot realiteit. Het bont maakt op vrolijke wijze het gebruik van de ontbijtset onmogelijk. Maar dit kunstwerk spreekt ook tot de verbeelding, omdat het bont een dagelijks object erotiseert. De kop-en-schotel en de lepel worden iets om te stralen en te aaien, of krijgen duistere betekenissen in hun dierlijkheid.

Dierlijk haar, de vacht, wordt verwerkt tot het luxe-product bont en kent vele toepassingen in de mode. Menselijk haar is daarentegen van een hele andere orde. Het wordt zelden verwerkt in een accessoire, omdat haar eigenlijk een beetje griezelig is wanneer het niet langer op het hoofd zit. Verwerkt mensenhaar komen we dan ook eerder tegen in de kunst dan in de mode. Haren die van het hoofd zijn losgekomen, vinden we al snel eng of vies; denk maar aan haren in het wastafelputje. Menselijk haar behoort tot die categorie van lichaamseigen stoffen die abject worden zodra ze van het lichaam zijn afgescheiden. Het gaat meestal om lichaamssappen zoals snot, pus of urine, maar afgeknipte haren en nagels roepen ook die beleving van abjectie op: goor, onsmakelijk en walgelijk. Dat komt omdat afgeknipte haren en nagels niet langer tot het levende lichaam behoren, maar dode materie zijn geworden.

Menselijk hoofdhaar neemt een tussenpositie in. Het is eigenlijk alleen abject wanneer het voorkomt op plekken waar het niet hoort; in het eten bijvoorbeeld. Maar afgeschoren haar dat verwerkt wordt tot een pruik is niet langer eng of vies, omdat de schoonheid en ook de functie van het hoofdhaar behouden is. De pruik is dan ook het bekendste accessoire van haar. In onze tijd vervangen pruiken en haarstukjes het eigen haar in het geval van ongewenste kaalheid, maar we kennen natuurlijk allemaal de gigantische hoge pruiken uit de pruikentijd, waarbij de pruik een onmisbaar accessoire was dat deel uitmaakte van de gehele look. De wintercollectie 2006 van Dolce & Gabbana maakt een knipoog naar die pruikentijd, en ook Vivienne Westwood en John Galliano hebben op de catwalk overdreven pruiken getoond. Het grappigste commentaar is wel de pruik van bont die Bless (Desire Heiss en Ines Kaag) in 1996 maakte, en die Martin Margiela in zijn shows heeft gebruikt.

Het vergt enige moed om met afgeknipt haar iets heel anders te maken dan de geijkte pruik en het als materiaal te verwerken in accessoires, zoals juwelen, tassen, een hoofdtooi, of in kleding. Door de soms wat onaangename associaties, is menselijk haar een nog weinig gebruikt materiaal in accessoires. In eerste instantie moest er een taboe op dat oneigenlijke gebruik van haar doorbroken worden. Dit gebeurde in het surrealisme in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Vaak werd het procédé toegepast om haar te plaatsen waar het niet hoort. Een klassieker in dit genre is *Le déjeuner en fourrure* (Het ontbijtstel in bont, 1936) van Meret Oppenheim, waar zij een kop-en-schotel met lepel heeft bekleed met bont. Op het schilderij *Singularidades* (Eigenaardigheden, 1937) heeft Salvador Dalí alle figuren en meubelen bekleed met menselijk haar. En in de film *Un chien andalou* (1929) van Buñuel en Dalí verdwijnt het okselhaar van de vrouw, om daarna te verschijnen op de plaats van de mond van de man.

Een andere bekende surrealistische werkwijze voorziet vrouwen van snor en baard (ook hier gaat het weer om haar op een plek waar het niet thuishoort), zoals de snor die Marcel Duchamp in 1919 op een reproductie van de *Mona Lisa* tekende, of de weelderige snor en baard waarmee Dalí in 1939 Greta Garbo's gezicht op de omslag van een tijdschrift 'retoucheert'. Deze fascinatie voor 'vrouwen met baarden' vinden we nu terug in het werk van fotografe Zoe Leonard, zoals in *Pin-Up # 1* (Jennifer Miller Does Marilyn Monroe, 1995).

Okselhaar en schaamhaar fungeren in het surrealisme vaak als erotische elementen. In de oudere schilderkunst ontbreekt in het algemeen lichaamshaar. Tot aan het einde van de negentiende eeuw werd schaamhaar niet geschilderd. Pas met de modernistische stromingen wordt het taboe op oksel- en schaamhaar doorbroken.

Het in beeld brengen van lichaamshaar is dan ook bij uitstek een moderne daad (Lehmann, 1997, p. 38). Door het vrouwelijk naakt met lichaamsbehaaring af te beelden, wordt de vrouw tot een zinnelijk en seksueel wezen.

Pas in de laatste decennia ontstaat er in de populaire cultuur opnieuw een taboe op lichaamshaar. Zowel voor vrouwen als mannen is lichaamshaar ongewenst en wijkt de haargrens steeds verder. Onder invloed van onder andere de pornografie wordt, na de benen, de oksels, en de borst (voor mannen), nu ook de schaamstreek geschoren of geharst. Dit levert 'schaamhaarmode' op met patronen zoals het streepje, driehoekje, hartje, of... een logo, zoals de controversiële reclamecampagne van Gucci in 2003 liet zien. De laatste trend is Betty Beauty, een product om het haar 'van onderen' semipermanent een kleurtje te geven.

Hedendaagse voorbeelden van de surrealistische benadering van haar zijn er te over. Zo fabriceerde Robert Gober in 1992 een schoen van was, waar aan de binnenkant lichaamshaar 'groeit'. Het is een heel ongemakkelijk beeld door de onnatuurlijke combinatie van was en haar, en omdat ook hier haar te vinden is op een plek waar het niet hoort. Bovendien strijden allerlei vieze associaties met elkaar, van stinkende voeten tot het abjecte lichaamshaar. Vrolijker is het T-shirt met een matje van borsthaar dat Walter van Beirendonck in 1996 ontwierp, *Finally Chesthair* (te bezichtigen in Museum Boijmans van Beuningen). Iets vergelijkbaars heeft Ann Huyben gedaan door een T-shirtjurkje te ontwerpen met een digitale print van een naakt lichaam (m/v) voor rolschaatsters, met zeer zichtbaar een donkere bos schaamhaar erop, zodat het lijkt alsof zij naakt door de stad skaten. Het eerder genoemde duo Bless maakte in 1999 de *Hairbrush*, een borstel met lang golvend haar, een nutteloos object dat inspeelt op precies die abjecte

03. Robert Gober, *Untitled (hairy shoe)*, 1992

Deze schoen van was waar aan de binnenkant spaarzaam enkele haren 'groeien', doet de beschouwer grieselen. Hier is hetzelfde surrealistische principe toegepast als bij de ontbijtstel in bont van Oppenheim, namelijk het bij elkaar brengen van niet bij elkaar passende elementen. De objecten (schoen en haar) staan op gespannen voet met elkaar. Anders dan bij Oppenheim, waar het bont prettige en aalbare associaties oproept, doen de losstaande menselijke haren hier vies en onsmakelijk aan. De beschouwer denkt aan zwetende voeten, aan kriebelend lichaamshaar, en wendt zich vol walging af, eerder dan dat hij of zij in de lach schiet.

04. *Pour Vous*, 11 oktober 1939, omslag geretoucheerd door Salvador Dalí

Haar waar het niet hoort: een vrouw met snor en baard. Surrealist Salvador Dalí leeft zich uit op het icoon van vrouwelijke schoonheid. Filmster Greta Garbo, door haar foto te 'retoucheren' met mannelijke behaaring.

gevoelens die haar op kan roepen. De haarborstel lijkt een variatie op de zweep van goudblonde vlechten van Mimi Parent, *Mistress* (1996). Bij deze twee laatste voorwerpen raken we aan het fetisjistische element van haar.

Fetisjisme is een term uit de psychoanalyse. Volgens de strikte interpretatie van Freud verwijst fetisjisme naar een mannelijke aandoening, namelijk het afweermecanisme van het jongetje op de castratieangst. Hierbij ontkent hij het lichamelijke 'gemis' van vrouwen door zijn aandacht te verschuiven naar andere lichaamsdelen. Door delen van het vrouwelijke lichaam tot fetisj te maken, wordt het in de mannelijke beleving weer 'heel' en volmaakt. In het dagelijkse taalgebruik wordt meestal uitgegaan van een fixatie op een object of lichaamsdeel dat de fetisjist genot oplevert. Lang, golvend hoofdhaar, schaamhaar en bont behoren tot de klassieke fetisj-objecten, waarbij bont fungeert als een metonymische vervanging voor schaamhaar. Neem daarbij dat dikke vlechten vaak als een fallisch object worden gezien, en de zweep gebruikt wordt in sadomasochistische spelletjes, en we begrijpen de fetisjistische aantrekkingskracht van Parent's zweep van goudblonde vlechten. Dit maakt ook de juwelen van gevlochten (nep)haar van Daniëlle Smits, of de gevlochten hoofdsculpturen van Shoplifter (Hrafnhildur Arnardóttir) minder onschuldig dan ze op het eerste gezicht overkomen. Haar blijft nu eenmaal een gevaarlijk materiaal dat zich beweegt op de grens van het dode en het levende, het dierlijke en het menselijke, het schone en het abjecte, het lichamelijke en het zinnelijke. Vanwege deze verontrustende eigenschappen zal haar altijd meer toegepast worden in de kunst dan in de mode.

Literatuur

- Hollander, Anne, *Seeing through clothes*, Berkeley, California University Press, Californië 1993 (orig. 1978).
- Lehmann, Ann-Sophia, 'Het andere haar', in: *Kunstschrift* (thema-nummer over Haar), 1997 jrg 41, nr 2, pp. 32-39.
- Nadeau, Chantal, *Fur Nation. From the Beaver to Brigitte Bardot*, Routledge, Londen 2001.
- Mundy, Jennifer (red.), *Sur-realism. Desire Unbound*, Tate Publishing, Londen 2001.
- Smelik, Anneke, 'Het haarloze ideaal. De virtualisering van het lichaam', in: *M9, Tijdschrift voor wetenschap, kunst & cultuur*, 1 (1) 2005, pp. 44-46.
- Steale, Valeria, *Fetish: Fashion, Sex, and Power*, Oxford University Press, Oxford 1995.

05. Zoe Leonard, *Pin-up # 1 (Jennifer Miller Does Marilyn Monroe)*, 1995

Opnieuw haar waar het niet hoort; in dit geval door de aandoening hirsutisme, waardoor een vrouw te kampen heeft met mannelijke beharing. Deze vrouw met overmatige beharing maakt met haar bevallige pose

de kijker bewust van verwachtingen ten aanzien van gender en rollenpatronen. De foto van de Britse fotografe Zoe Leonard is ook een commentaar op de norm van haarloosheid in de huidige beeldcultuur.

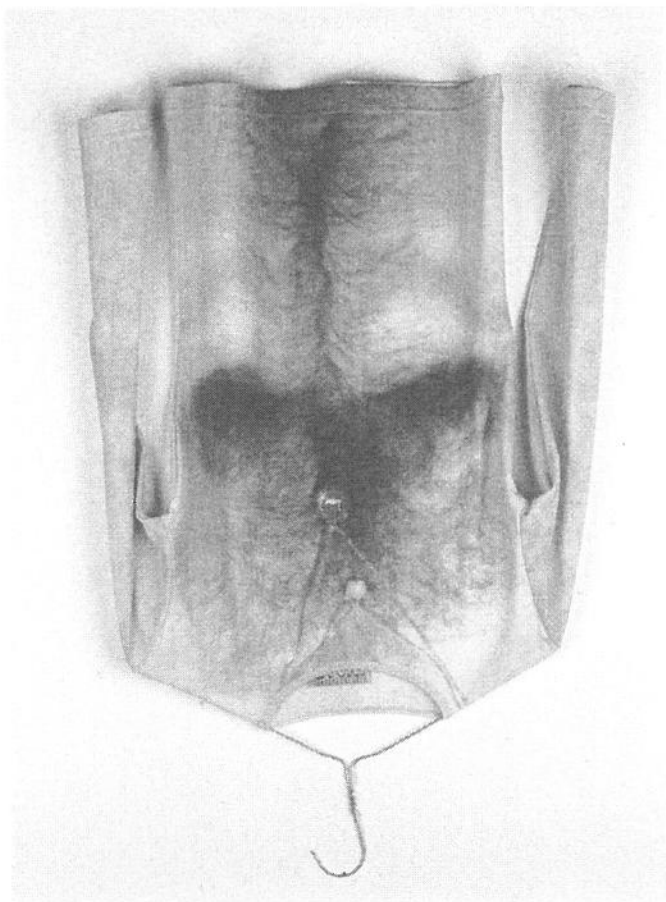
06. Silvia B., *Lily Lucinda*, 2001

Nog een stap verder gaat de Nederlandse kunstenaar Silvia B., die een meisjesmodel minutieus bekleedt met kunstmatig haar, ogen van glas en nepnagels, zodat we naar een lieflijk en harig wezen kijken. Aanbeest en sympathiek, maar ook een beetje griezelig. Het volledig behaarde meisje staat haaks op elke huidige norm van vrouwelijke schoonheid, waar een spiegelglad lichaam het ideaal vormt.

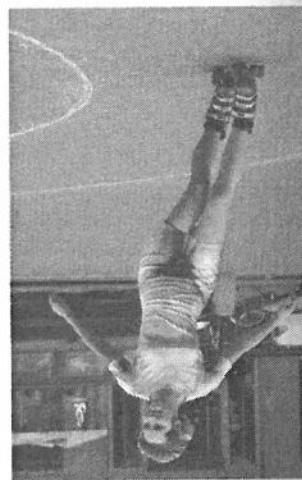

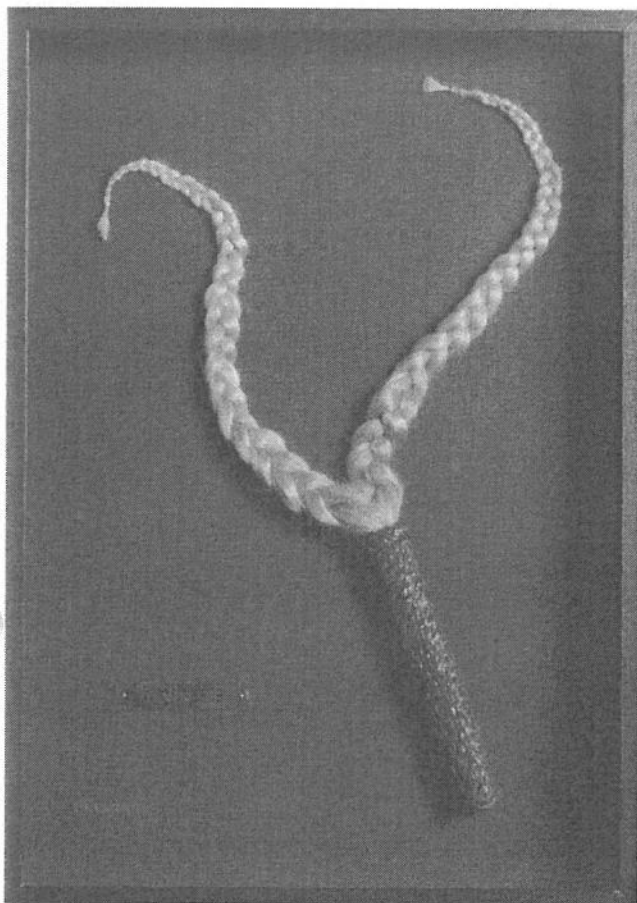
09. Bless, *Haarbrush*, 1999
Net als de surrealistische ontbijt van Oppenheim en de schoen van Gober, is deze haarborstel van het duo Bless een onmogelijk object. Het haar zit in de borstel, zodat die niet meer gebruikt kan worden om te borstelen. Gropig, maar ook een beetje eng, omdat het lijkt alsof het haar met geweld van het hoofd geborsteld is.

08. Walter van Beirendonck, *Finally chesthair*, 1996
De Vlaamse modeontwerper Walter van Beirendonck heeft een T-shirt ontworpen met een maaije van borsthaar op de voorkant, zodat elke onzekere man zich mannelijk kan voelen. Tevens geeft het T-shirt op lu-dieks wijze kritiek op het gebruik van fotomodelen om de borst te scheren of te harsen.

07. Ann Huyben, *jurkje, zonder jaartal*
Dit korte, huidkleurige jurkje van de Vlaamse modeontwerper Ann Huyben is bedrukt met een digitale print waarop duidelijk donkere bossen okselhaar en schaamhaar te zien zijn. Zo lijkt het alsof de skater naakt door de gladde skate. Door de overdiven-volle en donkere lichaamsbehaaring wordt de kijker zich ervan bewust dat okselhaar en schaamhaar steeds vaker van het lichaam verwijderd worden.

10. Mimi Parent, *Mistress*, 1996

De goudblonde vlechten doen de functie van de zweep teniet, maar roepen tegelijkertijd associaties met fetisjisme op. Lang, golvend haar is vaak een fetisj-object. De zweep kan dat ook zijn. De vlechten verwijzen naar aantrekkelijke vrouwelijkheid, aanbaarheid en schoonheid, terwijl de zweep met geweld en dominantie flirt.

11. Daniëlle Smits, *Rapoenseltje*, 2003

12. Daniëlle Smits, *Rapoenseltje*, 2008

Deze juwelen van (nep) vrouwenhaar lijken op zich onschuldig, maar er dringen zich ook minder argeloze connotaties op. De dikke goudblonde vlecht heeft zowel fetistische als fetisjistische kenmerken en krijgt daardoor seksuele bijbetekenissen. Daarnaast doen de kettingen ook denken aan de haarlok van een al dan niet overleden geliefde die mensen in de negentiende eeuw vaak in een medaillon om de hals droegen. In deze juwelen is het haar dood materiaal dat ooit levend was, en dat kan dienen als herinnering. Daarmee krijgen ze een macaber tintje, wat nog versterkt wordt door het doodekopje in de vlechten.

13. Shoplifter a.k.a. Hrafnhildur Arnardóttir, haarsculptuur op Björk voor het artwork van het album *Medulla*, 2004

Deze gevlochten hoofdhoelen van haar van de IJslandse kunstenaar Hrafnhildur Arnardóttir komen nog het meest in de buurt van traditionele pruiken. Het lijkt alsof het haar van het model is gebruikt, zodat het geheel een heel kunstig opgemaakt kapsel lijkt. Maar bij nadere beschouwing is (nep)haar gevlochten en tot een hoofdhoel gemaakt die als accessoire gedragen kan worden.

